

D66 EN DE LIBERALE ERFENIS

Een essay

F.L. van Holthoorn

1. Het moderne levensgevoel

Bij het 25-jarig bestaan van D66 is er alle reden om die partij in het zonnetje van de belangstelling te zetten. Mij is gevraagd een filosofisch profiel van deze partij te schetsen. Voor de formulering van zijn antwoord heeft de beschouwer uiteraard weinig aanknopingspunten. Een politieke partij is nu eenmaal geen colloquium van filosofen. Het politieke bedrijf is korte termijn-werk. Mijn stelling is echter dat de grote wereldproblemen zo klemmend zijn geworden, dat principiële uitgangspunten ons dwingen tot praktische keuzes. Een lakmoesproef voor iedere politieke partij is of zij bereid is deze uitgangspunten tot inzet van haar politiek te maken. Hoe staat het in dit opzicht met D66? Een filosofisch profiel moet over die vraag gaan.

Opiniepeilingen voorspellen dat D66, de partij die geen partij wilde zijn, bij de volgende verkiezingen de tweede in het land kan worden, na het CDA de grootste. Is dit weer een tijdelijk hoogtepunt in een cyclus die ook vele dieptepunten heeft gekend? Is D66 de partij van de spijstemers die kiezen omdat zij tegen de PvdA zijn maar niet echt voor D66? Of is er meer aan de hand en is nu het moment aangebroken om de partij serieus te gaan nemen? Spreekt D66 de mensen aan van het 'moderne levensgevoel', die betrekkelijk zijn in hun opvattingen en die gesteund door hun hoge graad van ontwikkeling van mening zijn dat er voor ieder probleem een verstandige oplossing is?

Het heeft er alle schijn van dat D66 een blijvertje in de Nederlandse politiek is geworden. Hoofddoel van D66 in 1966 was het verzuilde partijensysteem kapot te breken. Dat doel heeft zij niet bereikt, maar de ontzuiling heeft het werk voor haar gedaan, zo lijkt het. De denkbeelden van de oude partijen zijn slechts geworden, en het wetenschappelijk georiënteerde pragmatisme van de benjamin der Nederlandse politiek heeft iets hoopgevends in onze informatiemaatschappij.

Of deze verklaring opgaat weet ik niet. Zelf ben ik nog steeds niet gekomen van mijn verbazing dat D66 überhaupt nog bestaat. Maar of de

partij nu een belangrijke macht is geworden of niet, één ding is zeker: de partij neemt zichzelf hoogst ernstig. Pragmatisme alleen is niet voldoende. Bij een partij hoort een ideologie. Lucardie en Voerman signaleren dat D66, waar andere partijen juist bezig zijn hun ideologische jasjes aan de haak te hangen, zich opmaakt om de liberale erfenis voor zich te claimen.¹ Van Mierlo zelf legt zijn gehoor uit dat D66 beter en waardiger dan de VVD het liberale erfgoed vertegenwoordigt.² Is deze claim terecht?

Een gemakkelijk antwoord op deze vraag is een ontkenning. Alle partijen van niet-confessionele huize zijn liberale partijen: D66 zo goed als de VVD en de PvdA. En zelfs het CDA heeft liberale trekken. Aanhangers van deze partijen hebben drie principes gemeen die kenmerkend zijn voor het liberalisme:

- de persoonlijke vrijheid is een belangrijk goed;
- de grondwet heeft het hoogste gezag in het land;
- veranderingen in het politieke en sociale bestel kunnen alleen door middel van compromis en via wegen der geleidelijkheid gerealiseerd worden.

Over de interpretatie van het tweede en derde uitgangspunt bestaat tussen de genoemde partijen nauwelijks verschil van opvatting. Anders ligt dit natuurlijk bij het eerste beginsel. De vraag waarover men vaak diepgaand van mening verschilt is aan welke voorwaarden moet worden voldaan, voordat een individu zijn vrijheid 'zinnig' kan uitoefenen. Voor de VVD-er is het lijstje voorwaarden kort, voor de PvdA-er langer. Maar, zal men zeggen, wat aangaande het beginsel van solidariteit dat de PvdA hoog in het vaan heeft? Dat is toch niet liberaal, maar komt uit de socialistische boedel die deze partij van de SDAP overnam? Ook hier is weer sprake van een kwestie van nuance en niet van een krasse tegenstelling. Zelfs de meest dogmatische negentiende eeuwse liberaal had wel enig oog voor de sociale nood der zwakkeren. En voor liberalen en socialisten sinds de eeuwwende geldt dat zij naar elkaar toegegroeid zijn. Er is geen partij in Nederland die de verzorgingsstaat wil afschaffen. Het CDA onderscheidt zich op het punt van abortus en euthanasie kenmerkend van VVD, PvdA en D66, maar in de sociaal-economische politiek zijn er geen principiële verschillen te constateren.

In de praktijk van het politieke handelen is het onderscheid tussen alle democratische partijen vaak zeer gering. Welk recht heeft D66 dan om zich als de echte liberale partij te onderscheiden van met name de VVD?

2. Van Mierlo en John Stuart Mill

John Stuart Mill leefde van 1806 tot 1873. Hij wordt gerekend tot de grote liberale filosofen van de negentiende eeuw. Zijn *System of Logic*

(1843) gold als de bijbel van de moderne wetenschappelijke methode; hij is één van de grote klassieke economen met zijn *Principles of Political Economy* (1848). Zijn *On Liberty* (1859) is voor iedere analyse van het liberalisme onontbeerlijk. Op deze filosoof beriep Van Mierlo zich in 1988.

Van Mierlo hield zijn gehoor het volgende voor. De VVD is de vertegenwoordiger van het utilitaristisch liberalisme. 'De mens heeft niet een bepaald levenspad af te leggen, maar streeft naar "wat hem van moment tot moment leuk, handig, aangenaam of plezierig lijkt"'.³ D66 daarentegen is de voorvechter van het ontplooiingsliberalisme dat door John Stuart Mill verkondigd werd, aldus Van Mierlo:

'Voor wat de liberale inspiratie binnen D66 betreft, kan ik alleen maar zeggen dat ik het ondenkbaar acht dat wij het verlangen naar zelfverwerkelijking en ontplooiing van het individu volgens zijn talent, zouden ecarteren uit het mensbeeld, waarop ons politieke handelen zich richt. Dat is de reden waarom John Stuart Mill in de portrettengalerij van de liberalen en de sociaal-democraten mag hangen en in die van D66 *avant la lettre*'.⁴

Dit is met alle respect de formulering van een tegenstelling die er niet is. Bentham, de grondlegger van het utilitarisme waarin Mill werd grootgebracht, stelde dat deze leer geen uitspraak kan doen over de kwaliteit van het geluk dat wij als mensen nastreven. Zolang wij niet de belangen van onze medemensen schaden, zijn wij gerechtigd ons geluk zo plat of zo verheven te interpreteren als wij willen. Mill maakte wel een onderscheid tussen 'hogere' en 'lagere' genoegens. Het bracht hem tot de voor zijn commentatoren controversiële uitspraak dat een tevreden varken minder waard is dan een ontevreden Socrates. Maar uit deze conclusie volgde voor Mill niet dat de bevrediging van 'hogere' gevoelens voorrang zou moeten hebben, of dat deze zelfs maar gestimuleerd zouden moeten worden. Zijn conclusie was dat de praktische resultaten van een streven naar hoger geluk *nuttiger* zijn dan de jacht naar platte genoegens. Mill was dus een consequente utilitarist. Persoonlijkheidsvorming was voor Mill geen doel op zich - daarvoor moet men bij Kant zijn. In zijn *On Liberty* voerde hij een pleidooi voor persoonlijkheidsvorming omdat deze de vooruitgang van de mensheid bevordert.

Hoewel de kenschets van de VVD als voorstander van het utilitaristisch liberalisme van de Teldersstichting - haar wetenschappelijk bureau - afkomstig is, zou het me verbazen als de partijgangers van de VVD erg tevreden waren met Van Mierlo's oordeel over hun partij als de partij van de platte genoegens. Zij zouden van hun kant Van Mierlo elitair besef kunnen verwijten dat past bij een partij van hoger opgeleiden, omdat hij zich een oordeel aanmatigt over het soort geluk dat wij moeten

nastreven. En dat oordeel is ondemocratisch, en niet liberaal! Op deze manier verzanden we in een discussie die ons niet verder brengt. Als Van Mierlo had willen scoren, dan had hij Mill als geestelijke voorvader moeten huldigen juist *omdat* hij een utilitarist was.

Wie Mill's *Principles of Political Economy* leest, zal het opvallen dat Mill zowel een keiharde ouderwetse liberaal is als een verlicht socialist. Als het gaat om de armenwetgeving of het werkelozenprobleem, is Mill voor draconische maatregelen die het aangezicht van de meest orthodoxe aanhanger van de VVD zou doen verbleken. Dezelfde Mill pleit echter ook voor een betere verdeling van de rijkdom in zijn land. Mill is consequent met deze twee kanten van zijn redenering. De samenleving (zeg anno 1850) kan alleen functioneren op grond van een utilitarisme dat uitgaat van de bevrediging van laag-bij-de-grondse genoegens; de toekomst kan een beter en rechtvaardiger georganiseerde samenleving brengen omdat de mensen hogere eisen aan hun bestaan gaan stellen. Zo gesteld is Mill's utopisme vrijblijvend, maar hij brengt het utilitarisme op het 'lage' niveau en dat op het 'hoge' niveau met elkaar in verbinding door een interessante redenering.

Mill betoogt dat wanneer mensen leren verder te kijken dan hun neus lang is, zij zullen ontdekken dat het collectief najagen van meer aardse goederen geen zin heeft. Op een gegeven moment zullen mensen gedwongen worden te beseffen dat de kwaliteit van hun dagelijkse bestaan niet afhangt van economische groei, maar van een betere verdeling van het nationale produkt.

Mill doet die uitspraak in een hoofdstuk over de stationaire toestand van de economie. De bevolkingsdruk zal, zo betoogt hij, op een gegeven moment de economische machine tot stilstand brengen. Als wij de bevolkingsgroei kunnen afremmen, zullen we tot het inzicht komen dat de economie niet *behoeft* te groeien. En als dit besef eenmaal is doorgedrongen, zullen we aandacht kunnen besteden aan andere prioriteiten, zoals bijvoorbeeld onze omgeving. Mill was ver voor onze tijd reeds een 'milieu-activist'. Iedere profeet is een slachtoffer van zijn verleden. Mill had de illusie dat de Westerse mens voor een eenvoudige keuze stond. Bevolkingsgroei en een voortzetting van de strijd om het bestaan, of een rem op die groei en aandacht voor de kwaliteit van het bestaan. Hij profeteerde de euthanasie van het kapitalisme, maar schreef aan de vooravond van een nieuwe fase van de Industriële Revolutie die het bewijs leverde dat economische groei en bevolkingsgroei wél samen kunnen gaan.

Niettemin is Mill's argument nog steeds actueel of liever gezegd weer actueel geworden. Want ook wij staan voor een principiële keuze. Of we beschouwen economische groei als het geneesmiddel van onze kwalen, of

we accepteren dat economische groei niet onze eerste prioriteit is. Over de eerste optie het volgende. De redenering is dat wij economische groei nodig hebben om onze verzorgingsstaat op peil te houden en het ontwikkelingsgeld op te brengen waarmee we de arme landen in de wereld kunnen helpen. Economische groei gaat echter samen met negatieve gevolgen zoals milieubederf. En men zou zich kunnen afvragen of diezelfde economische groei waarmee wij andere landen willen helpen, niet de ongelijke inkomensverdeling in de wereld in de hand werkt. Aan milieubederf, althans binnen onze grenzen, valt iets te doen, en ontwikkelingshulp is natuurlijk nuttig. Maar economische groei is een merkwaardig geneesmiddel. Men moet steeds weer de onbedoelde bijwerkingen bestrijden.

Dus het alternatief: economische groei is niet taboe. Ook Mill erkende dat technische vernieuwing een groeieffect kan hebben zonder negatieve gevolgen. Om die negatieve gevolgen gaat het. We zullen ons moeten afvragen welke gevolgen wij niet meer willen aanvaarden. Vervolgens stellen we zulke strenge voorwaarden aan onze produktie van goederen, dat wij 'nulgroei' als resultaat van ons beleid zullen moeten accepteren. Blijkt de economie dan nog te groeien, dan is dat meegenomen.

We zijn zodoende met zijn allen het slachtoffer van een 'prisoner's dilemma'. Nederland kan een dergelijke politiek alleen niet voeren en een partij die een dergelijk beleid wil doorvoeren, graaft zijn eigen graf. Maar het interessante van Mill's redenering is, dat als wij ons goed rekenschap geven van de negatieve gevolgen van economische groei, wij tot het inzicht zullen komen dat we beter af zijn als we de alternatieve keuze doen. Mill roept ons op tot een nieuwe vorm van realisme en deze vorm van realisme had een sieraad van Van Mierlo's betoog kunnen zijn.

Persoonlijkheidsvorming is een mooi ideaal, maar dit is niet zonder enig risico. We leren onze kinderen op school, we praten elkaar aan dat we recht hebben op de ontwikkeling van onze unieke persoonlijkheid. Dit is ons recht op vrijheid. Het is precies deze geesteshouding die ons aanzet meer te willen en meer te willen zijn. We zouden van grote liberalen als John Stuart Mill, maar ook onze eigen Thorbecke kunnen leren dat het recht op vrijheid ook de plicht inhoudt om verantwoordelijke keuzes te maken. Mill's *On Liberty* is gewijd aan het thema dat vrijheid van ons betere mensen kan maken die gevoelig zijn voor de nieuwe vorm van realisme die Mill in zijn *Principles of Political Economy* aan de orde stelt.

3. Het Beleidsprogramma van D66 en het rationaliseringsproces

Van partijprogramma's moet men geen overdreven verwachtingen hebben. Binnen iedere partij moeten visies overbrugd en belangen onder één noemer worden gebracht. En de zinnen van het programma verraden

het nachtwerk van de redactiecommissies. Bovendien gaat het er in de programma's om de politiek van de korte termijn zo concreet mogelijk gestalte te geven. Voor lange termijn-overwegingen is begrijpelijkerwijs minder aandacht.

Toch is het Beleidsprogramma van D66 interessante lectuur. Zo lezen we dat D66 voorstander is 'van een zakelijke manier van politiek bedrijven. De problemen waar het om gaat worden dan duidelijk en niet verdoezeld door ideologie.'⁵ Het lijkt er op dat Lucardie en Voerman ongelijk hebben wanneer zij stellen dat binnen D66 sprake is van ideologisering en dat de partij bezig is zijn 'ideologische koudwatervrees' af te schudden.⁶ Maar ook zij komen aan hun trekken. Onder de kop 'Vrijheid' komen we de volgende zinsnede tegen:

'D66 vat vrijheid niet op in de eng-liberale visie, die vrijheid van dwang (de zogenaamde formele vrijheid) centraal stelt. Het gaat om de mogelijkheid die een mens krijgt om werkelijk van zijn vrijheid gebruik te maken (de zogenaamde werkelijke of materiële vrijheid).'⁷

Hier ontpopt D66 zich als een sociaal-liberale partij die pas van vrijheid wil spreken, wanneer aan de sociale voorwaarden is voldaan, die het de enkeling mogelijk maakt 'werkelijk' van zijn vrijheid gebruik te maken. Wat 'werkelijk' in dit geval inhoudt, wordt er niet bij vermeld en met het verlanglijstje onderscheidt D66 zich ook niet principieel van de VVD. Het verlanglijstje van de VVD is mogelijk korter.

Wie dit Beleidsprogramma van 1987 leest, wordt getroffen door deze verstrengeling van pragmatisme en ideologisch elan. Deze verstrengeling kenmerkt de partij. Mannheim heeft het een wezenstrek van een ideologische politieke oriëntatie genoemd dat de aanhanger van bepaalde politieke denkbeelden zich beroept op de zakelijkheid en uitvoerbaarheid van zijn plannen.⁸ In dit licht gezien is D66 een partij die de pragmatiek tot ideologie verheft. Utopische uitspraken (de andere politieke oriëntatie waarover Mannheim schreef) zijn de partij vreemd. Uitvoerbaarheid wordt tot eerste deugd verheven. Het geeft het programma iets verfrissend nuchters, maar ook een zekere bijziendheid.

Het programma erkent dat de overheid niet alles kan en dat er 'meer ruimte voor het particulier initiatief' moet komen.⁹ De overheid moet 'impulsen tot vernieuwing' geven waar het particulier initiatief te kort schiet. Dit zijn de gedachten van Adam Smith in een modern jasje; ze zijn dus goed liberaal. Een stap verder gaat de redenering dat de politiek de greep op de bureaucratie verloren heeft. Het bestuursstelsel is te ondoorzichtig geworden, de regelingen zijn te ingewikkeld. Met dat punt snijden de opstellers van het programma een gewichtig en kritisch punt aan. Maar zij schuiven de ambtenaren ten onrechte de zwarte piet toe.

Want de ondoorzichtigheid (en fraudegevoeligheid) van ons stelsel van regelgeving is een direct gevolg van de overmaat aan wetgeving. En die is de schuld van de politiek. Ik mis de stelregel dat de Kamer alleen wetten mag aannemen die praktisch uitvoerbaar zijn doordat de mensen de regelgeving erin vervat, gehoorzamen.

De keerzijde van de medaille is een grotere betrokkenheid van de burger bij het landsbestuur. Die betrokkenheid is te gering en D66 heeft een paardemiddel in huis om deze te vergroten: de rechtstreekse verkiezing van de minister-president. Het is een oude en dierbare gedachte van D66, maar veel praktische betekenis heeft het middel niet en die praktische betekenis wordt minder, naarmate D66 als partij groter en dus als coalitiepartner meer gewild wordt. De idee van de gekozen minister-president past niet bij onze praktijk van coalitieregeringen. Uitvoering ervan zou gegeven deze praktijk waarschijnlijk betekenen, dat onze politieke kopstukken met regeerakkoorden de verkiezingstournee ingaan. Ik denk niet dat een dergelijke uitvoering de kwaliteit van de verkiezingen ten goede zal komen. De Verenigde Staten kent dit stelsel en iedere vier jaar zijn de presidentskandidaten gedwongen om op de populistische toer te gaan teneinde de gunst van de kiezers te winnen. Dit populistische trekje zou de partij van het 'redelijk alternatief' misstaan.

D66 werd opgericht om het bestaande politieke stelsel op te blazen. Het programma wijst uit hoezeer ook deze partij denkt vanuit het kader van de Nederlandse politieke cultuur. Neem dit punt: partijleden wijzen kandidaten aan voor onze vertegenwoordigende lichamen. Dit betekent dat in Nederland een handjevol mensen hierover beslist. Om de betrokkenheid van de burger te vergroten zou men kunnen overwegen dit zogenaamde 'caucus'-systeem te vervangen door 'primaries', zoals men die in de Verenigde Staten kent. In deze voorverkiezingen kunnen (in bepaalde staten) *alle* burgers stemmen over de kandidaten die de partijen voorstellen. Deze maatregel zou de betrokkenheid van de kiezer bij het politieke gebeuren aanzienlijk versterken en men kan de huidige kandidaatstelling toch nauwelijks democratisch noemen.

Ook in andere paragrafen blijkt dat D66 niet verder heeft gekeken dan de Nederlandse situatie. Decentralisatie van taken moet worden doorgevoerd waar dat kan, maar een verhoging van provinciale of gemeentelijke belastingen is onnodig. De partij zou eens moeten kijken naar Zweden of de Verenigde Staten waar het lokale bestuur zoveel te zeggen heeft, omdat het zijn eigen belastingen kan vaststellen. Weliswaar innen in Nederland de gemeenten hun onroerend goed-belasting en kunnen de provincies opcenten heffen, maar voor hun heffing staan beide instanties onder de voogdij van het centrale bestuur. Ondanks vrome woorden terwille van de decentralisatie denkt D66 centralistisch, zoals het betaamt in een land dat de eenheidsstaat dankt aan de Franse

overheersing aan het begin van de negentiende eeuw.

Het is niet mijn bedoeling om het programma aan een gedetailleerde kritiek te onderwerpen. Dat is afgezien van alles mosterd na de maaltijd. Het gaat mij om de plaatsing van D66 tussen de twee andere 'liberale' partijen: de PvdA en de VVD.

'Het vermogen van de westerse samenleving om welvaart te scheppen is in de eerste plaats afhankelijk van de organisatie van de samenleving zelf. Essentieel hierbij zijn het handhaven van een zo hoog mogelijk technologisch ontwikkelingsniveau, een rationeel beheer van natuurlijke hulpbronnen en het scheppen van voldoende ruimte voor de ontplooiing van het menselijk vernuft op technisch, industrieel, commercieel en sociaal gebied.'¹⁰

Voor deze plaatsbepaling is dit citaat zeer geschikt. De partijleden van D66 geloven in het menselijke vermogen om de toekomst beter in te richten. In dat opzicht zijn ze linkser dan de VVD, als we uitgaan van het adagium dat linkse mensen het individu vertrouwen en rechtse mensen niet. Ze zijn liberaler dan de PvdA, omdat ze minder afgaan op regelingen van bovenaf opgelegd. Hoewel zelf niet vies van regelgeving, denken zij dat zij regels kunnen bedenken die verstandig zijn en die gedragen zullen worden door het initiatief van de individuele burgers.

Het punt waar het mij om gaat is dat de programma's van alle Nederlandse partijen (rechts-radicalen franje als de Centrumdemocraten uitgezonderd) erg op elkaar lijken. D66 onderscheidt zich nog wel door een buitenissig idee als de rechtstreekse verkiezing van de minister-president of de suggestie om wetenschappers slechts een aanstelling van tien jaar te gunnen - ook een dwaas voorstel overigens; regering en politiek veroorzaken al genoeg onrust in het wetenschappelijk bedrijf zoals het nu is -, maar voor alle partijen zijn de vraagstukken dezelfde en worden de accenten ietwat anders gelegd, wanneer wordt uitgeweid over de manier waarop de problemen moeten worden aangepakt. Deze convergentie van politieke programma's is niet toevallig. Vooral economische krachten maken de marge van de politiek smal.

Deze economische krachten vormen een aspect van een rationaliseringsproces dat al eeuwen aan de gang is. Onder dit proces versta ik de substitutie van magische, religieuze en metafysische normen door leefregels die de beheersing van een formeel systeem tot doel hebben.¹¹ Het rationaliseringsproces kent twee fasen. De eerste fase is het samengestelde resultaat van individuen die proberen een betere controle over hun eigen leven en dat van anderen te krijgen. De tweede fase is het antwoord op de onbedoelde en niet voorziene gevolgen die door deze

individuele pogingen worden veroorzaakt. Steeds weer moeten we sleutelen aan onze samenleving om de (ons vaak bedreigende) gevolgen van ons gezamenlijke handelen te neutraliseren en zijn we post hoc bezig met een politiek van herstel. Vooral de rationalisering in de tweede fase heeft grote gevolgen voor ons leven. We worden steeds weer gedwongen om nieuwe regels te bedenken die onze maatschappij beheersbaar houden. En zo leggen wij ons zelf een steeds groter wordende last van disciplineren op. We komen te leven in wat Max Weber het 'stalen huis' noemde - door Parsons beeldend maar fout vertaald met 'ijzeren kooi'.¹²

Rationalisering is niet noodzakelijk een slechte zaak, al dacht Weber van wel en al had Freud waarschijnlijk gelijk met zijn stelling dat deze rationalisering voor ons een psychische belasting betekent. Het punt is echter dat rationalisering een onomkeerbaar proces is. We kunnen, zoals de Serven en Kroaten in Joegoslavië anno 1991, de glazenkast aan diggels gooien, maar als we verder willen leven moeten we de discipline van de rationele orde weer aanvaarden. De versie van het liberalisme, die de noodzaak van de rationalisering aanvaardt maar die zich niet afvraagt of die rationalisering op zich wel een noodzaak is, wordt door vrijwel alle Nederlandse partijen aangehangen. Ook de confessionele partijen gaan vaak 'à contrecœur' onder het juk van de rationalisering door.

Dit is het *laissez faire* naar moderne snit. De geschiedenis heeft ook een ander liberalisme gekend. Voor deze liberalen zoals bijvoorbeeld Thorbecke en Guizot, was vrijheid een positief begrip, een uitnodiging tot verantwoord handelen. John Stuart Mill, hoewel geen aanhanger van het positieve vrijheidsbegrip, hoort in hun gezelschap thuis. Zijn in dit opzicht de partijgangers van D66 betere liberalen dan die van andere Nederlandse partijen? Integendeel, hun pragmatisme veroordeelt hen tot de korte termijn-politiek van het hedendaagse *laissez faire*.

4. Slot

Wordt de aangekondigde enorme verkiezingswinst van D66 een feit en zullen dan de nieuwe kiezers trouwe kiezers blijken te zijn? Niemand die het weet natuurlijk, maar D66 zou best wel eens niet alleen een grote partij kunnen worden, maar dat ook kunnen blijven. Onze samenleving telt langzamerhand heel wat hoger opgeleiden die voor een belangrijk deel werken in de overheids- en non-profit sector. Zij kennen grote organisaties uit eigen ervaring en bezien de Nederlandse samenleving vanuit dat perspectief. Politiek is voor hen niet een kwestie van sociale strijd maar van betere organisatievormen. Zij spreken de taal die D66 in politieke termen probeert te vertalen. Liberalisme met een rood tintje past bij een levensstijl van mensen die niet alleen wetenschappelijke waarheid en verdraagzaamheid als belangrijke waarden ervaren, maar die

bovendien doordrongen zijn van het besef dat deze waarden voor een goed functioneren van een moderne samenleving onontbeerlijk zijn. Rationalisering (net zo min als economische groei) is een vies woord. Mensen in onze efficiënte moderne samenleving zijn aanzienlijk beter af dan vorige generaties. Het probleem is echter dat de lasten van het rationaliseringsproces, zoals zich dat nu voltrekt, op lange termijn te hoog kunnen worden. Heeft D66 een antwoord op dit vraagstuk geformuleerd?

Op het moment staart D66 zich blind op een korte termijn-pragmatisme, maar deze bijziendheid heeft een zeker voordeel. Mijn verwachting is dat de vorm van wetenschappelijk geïnspireerd politiek realisme die D66 predikt, de aanhangers van deze partij op een gegeven moment tot het inzicht zal brengen dat zij een meer principiële politiek zullen moeten voeren tegenover het vraagstuk van de economische groei. Het proces van rationalisering vereist voortdurende herstelwerkzaamheden aan het gebouw der sociale orde. Er is geen reden om aan te nemen dat we in de toekomst het vernuft zullen missen om deze werkzaamheden uit te kunnen voeren. Maar het proces zelf en de voortdurende reparatie aan de sociale orde betekent wel dat wij komen te leven in een wereld die steeds kunstmatiger is. Er zou een moment kunnen komen dat we de kosten tegen de baten zullen afwegen en tot de slotsom zullen komen dat 'business as usual' niet langer aantrekkelijk is.

Van Mierlo heeft dus in mijn ogen John Stuart Mill terecht tot voorvader van D66 benoemd, zij het om de verkeerde reden. En misschien is D66 inderdaad op weg naar een eigen ideologie, al weet de partij dit nog niet. Wie in de wereld om zich heen kijkt, zal zich kunnen afvragen of we met redelijkheid ver zullen komen. Op zich misschien niet, we zullen altijd politici met politieke moed, gezond verstand en charisma nodig hebben en men kan zich afvragen of men deze deugden juist in de D66-gelederen moet zoeken. Bovendien, Van Mierlo zei het zelf al, Mill heeft niet alleen voor D66 geschreven. Het nieuwe politieke realisme waar ik op hoop, is een zaak van een politieke cultuur en niet van één partij en zal zich, als het goed is, aandienen in alle bonafide Nederlandse partijen. Maar D66 kan de weg wijzen; als partij heeft het de juiste grondhouding, zij het nog niet de passende ideologie.

noten

1. Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Worstelen met ideologie. Het verhaal van een pragmatische partij', in: *Idee*, 12 (1991), 6 (dec.), 19-25.
2. H. van Mierlo, 'Liberalisme: waarheen?', in: *Idee* 66, 9 (1988), 2 (apr.), 4-6. Dit artikel bevat een beperkte weergave van de toespraak van Van Mierlo op het D66-congres van 6 februari 1988, waarin hij inging op het rapport *Liberalisme. Een speurtocht naar de filosofische grondslagen* van

- de Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD.
3. Van Mierlo, *op.cit.*, 5.
 4. *Idem*, 6.
 5. *Beleidsprogramma D66*, Den Haag, z.j. [1987], 3.
 6. Lucardie en Voerman, *op.cit.*, 20.
 7. *Beleidsprogramma*, 3.
 8. K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, London, 1960 (oorspr. 1936).
 9. *Beleidsprogramma*, 4.
 10. *Idem*, 39.
 11. Zie J.A.A. van Doorn, *Rede en macht. Een inleiding tot beleidswetenschappelijk inzicht*, Den Haag, 1988.
 12. Weber schreef over een 'stahlhartes Gehäuse'; Parsons maakte er 'iron cage' van.